

Небојша Озимић

Виши кустос историчар

Народни музеј Ниш

nebojsa.ozimic@narodnimuzejnis.rs

СВЕДОЧЕЊЕ МЛАДЕНА ВУКОТЕ О СТРАДАЊУ У ЗЛОГЛАСНОЈ ЈАСЕНОВАЧКОЈ ЦИГЛАНИ¹

Апстракт: Младен Вукота је, након пада Козаре, са групом вршњака ухваћен од стране усташа и спроведен у логор III Циглана јасеновачког логорског комплекса. Овде је био очевидац како суровог пребијања, тако и спаљивања групе логораша у логорској циглани. После неодређеног времена, логораша су возом пребачени до Новског – том приликом је, услед нељудских околности, велики број исцрпљених логораша преминуо још у транспорту. Група у којој је био Младен Вукота дата је породици у једном хрватском селу због интервенције Немаца да се деца не убијају. Тако је Младен Вукота дочекао ослобођење.

Кључне речи: Младен Вукота, Козара, Јасеновац, логор, 1942, Циглана III, усташе, пећ, воз, спаљивање

Увод

Оснивањем Независне Државе Хрватске, средином априла 1941. године, новоформирана власт је, под заштитом Краљевине Италије и самог Трећег рајха, започела фор-

¹ Изјава Младена Вукоте снимљена је фебруара 2020. и од ње је направљен документарни филм *Деће са Козаре* (сценарио Драган Жика Стојановић и Небојша Озимић, режија Драган Милић) премијерно емитован на КТВ Коперникус 20. фебруара 2022. О Младену Вукоти писала је Јелена Ђосин, *Гледали смо спаљивање живих људи: Младен Вукотића (90) из Ниша о стравотама које је као деће преживео у злогласном усташком логору Јасеновац*, Вечерње новости, 26.2.2022. <https://www.novosti.rs/c/drustvo/vesti/1090154/gledali-smo-spaljivanje-zivih-ljudi-mladen-vukota-90-nisa-strahotama-koje-kao-dete-preziveo-zloglasnom-ustaskom-logoru-jasenovac> (Приступљено 26. фебруара 2024)

мирање и спровођење сопственог расног и националног законодавства са коначним циљем најпре маргинализовања а потом и уништења оних верских и националних заједница које нису одговарале пројектованој политици нове државе. Законски акти и наредбе објављивани су углавном у листу *Народне новине Независне Државе Хрватске*.²

Дословним спровођењем законских аката сви грађани који су донетим актима постали грађани другог реда временом су смештени у госпићку групу логора коју су усташе морале да напусте августа 1941, услед реокупације окупационе зоне од стране Италије.³ У новонасталој ситуацији ваљало је наћи велики простор који се географски налазио у оквиру НДХ.

Оснивање логора III Циглана

Уред Треће усташке надзорне службе, на чијем челу је био Вјекослав Макс Лубурић, који је управљао свим логорима, донео је одлуку да се нови логор гради на подручју Лоњског поља и то из неколико разлога:

1. Близина Саве и Струга је онемогућавала бекства из логора, као и евентуалне покушаје напада на њега;
2. Истовремено, у залеђу и непосредној близини овог подручја налазили су се предели које је углавном насељавало српско становништво (Поткозарје, Банија, Западна Славонија), што је усташама омогућавало брзо и лако довођење становништва из наведених подручја у логор;
3. Подручје је било железницом повезано са свим крајевима НДХ.

Познато је да су први заточеници допремљени на железничку станицу у Јасеновац између 19. и 21. августа 1941, чиме је означен почетак постојања концентрационог логора Јасеновац. Од јула месеца су на грађене бараке на потезу Крапје и Броћице, познатије као логори I и II уз саму обалу реке Струг. Због честих поплава, новембра месеца су ови логори расформирани⁴, а логораши су пребачени на простор будућег Логора III – познатијег као Циглана Јасеновац.

² Неке од законских одредби: *Zakonska odredba o očuvanju hrvatske narodne imovine*, , br. 6, 19, aprila 1941; *Zakonska odredba o rasnoj pripadnosti*, *Zakonska odredba o zaštiti arijske krvi i časti hrvatskog naroda*, 16/30. aprila 1941; *Zakonska odredba o prelazu s jedne na drugu vjeru*, 5. maja 1941; *Zakonska odredba o zaštiti narodne i arijske kulture hrvatskog naroda*, 4. juna 1941; *Zakonska odredba o sprečavanju prikrivanja židovskog imetka*, *Zakonska odredba o obaveznoj prijavi imetka Židova i židovskih poduzeća*, 5. juna 1941. итд. Детаљнији списак законских одредби видети у: Mario Kevo, „Počeci logora Jasenovac“, *Scrinia Slavonica*, 3(2003), *Slavonski Brod*, 2003, 471–499.

³ Dejan Motl, *Kraj logora III — Ciglane, Тойола*, ЈУ СП Доња Градина год. I, св. 1 (2015), 31.

⁴ Исто, 32.

На самом улазу у село Јасеновац налазила се још пре рата континуална циглана која је била у власништву српске породице Баћевић од 1924, када је саграђена.⁵ Овакве пећи су могле да имају 18 и више комора које су биле загреване угљем или дрвима. На основу фотографија насталих након завршетка Другог светског рата можемо закључити да је кружна пећ била средње величине са 16 комора.⁶ Највиша температура је варијала од 900 до 1.200 степени Целзијуса.⁷ Логораши су пећ назвали по њеном творцу Доминику Хинку Пићилију⁸ који је испрва био саветник Макса Лубурића а потом и сам заповедник логора III Циглане.

Логор III Циглана је био формиран на простору око два квадратна километра, три километра удаљен од насеља Јасеновац. У западном делу налазила су се разна индустријска постројења, а у другом су биле смештене бараке. Првенствено се радило на подизању великог насипа према реци како би се логор заштитио од поплава, а 1942. је највероватније изграђено пет чуварских кућица за чување насипа. Временом су дограђене извиднице, а око логора је подигнута висока четворострука бодљикава жичана ограда.⁹ У Логору III је 1943, недалеко од главног (јужног) улаза, подигнута велика једносратна зграда с торњем уз коју се налазила улазна капија (позната и као Западни улаз), која је била предвиђена за командну зграду логора.

О самом логору III Циглана као и о периоду функционисања Пићилинијево пећи, на основу казивања преживелих заточеника логора објављен је велики број монографија.¹⁰ О проблемима који се јављају у сведочењима преживелих логораша (све-

⁵ Дејан Мотл, *Јасеновачки крематоријум, Тојола*, ЈУ СП Доња Градина год. IV, св. 4 (2018), 11-31.

⁶ Исто, 12.

⁷ Исто према Biljak, Römer, *Staklo, keramika i građevinski materijal*, Zagreb, 1965, стр. 39, 59.

⁸ Доминик Хинко Пићили, ступио је у Усташку одбрану 1942, постао је заповедник радне службе логора III Јасеновац. Постао је познат по изградњи Пићилијеве пећи, крематоријума у оквиру концентрационог логора Јасеновац. Био је командант логора, све до априла 1944. године, када је дошао Динко Шакић. Такође је конструисао, током свог времена као команданта, грнчарију у којој се од костију и људске масти правио сапун. Постојећу пећ за производњу и печење цигле Доминик Пићили је наменио уништавању логораша и српске деце. Ради затирања трагова злочина организовао је спаљивање убијених и умрлих логораша заједно са бившим заповедницима логора III Јасеновац Љубом Милошем, Динком Шакићем и Мирославом Филиповићем Мајсторовићем. Доминик Пићили је, такође, учествовао у убијању преосталих логораша током априла 1945. године. После завршетка рата на тлу Југославије, 15. маја 1945. године бежи у Италију и губи му се сваки траг. Љубо Милош у изјави са саслушања наводи да се у усташкој емиграцији причало да је Доминик Хинко Пићили ухапшен у Аустрији од стране енглеских војних власти и изручен Југославији негде код Дравограда. (Дејан Мотл, *Јасеновачки крематоријум*, 12 према ЈУСП Јасеновац, А-СПП-1.287, Исказ Љубе Милоша о логору Јасеновац.)

⁹ Mario Kevo, n.d, 491.

¹⁰ Egon Berger, *44 mjeseca u Jasenovcu*, Zagreb, 1966; Cadik Danon, *Sasječeno stablo Danonovih*, Beograd, 2007;

„Сјећање Salomona Monike Mysafije“, у: *Sjećanja Jevreja na logor Jasenovac*, Beograd, 1985; Никола Николић, *Јасеновачки логори*, Beograd, 2015; Đorđe Miliša, *U mučilištu – paklu Jasenovac*, Zagreb, 1945; Драго Х. Чолаковић, *Јасеновац 21. VII 1941/31. III 1942*, Сарајево, 1948; Ljuban Marjanović, „Strahote jasenovačkog logora“, у: *Kozara u Narodnooslobodilačkom ratu*, Zapisi i sjećanja, knjiga 3, Beograd, 1971; Antun Miletić,

дочења о догађају којем нису присуствовали већ су посредно сазнавали чињенице или сведочења која су објављена у издањима без пратећег научног апарата) детаљни критички приказ дао је Дејан Мотл.¹¹

Сећање Младена Вукоте

Младен Вукота је рођен 1931. године у селу Пољавнице, недалеко од Босанског Новог (данашњи Нови Град). За време друге офанзиве у борбама на Козари, нашао се у збегу који је чинила већа група деце старости до 12 година. Падом Козаре, 15. јула 1942. године, ова група је кренула да се пробија поред обале Саве. Ту су их ухватиле усташе и отерале у злогласни Логор III Циглана, где је Младен био сведок спаљивања људи и других врста мучења којима су били изложени.

Смештени у Циглану, ту су заноћили. О даљем току догађаја Младен Вукота сведочи: „Ујутру кад је свањивало свакога иде шутира, диже, гурају нас и ногама и пушкама... истераше нас напоље кад тамо група људи, тамо стоји неко, лежи неко, седи неко стоји и онда кад су нас извели да гледамо, онда су они почели да их бију са чим стигну док их нису оборили ту да ми гледамо а ми кукамо, плачемо, деца некоме је и родитељ тамо некоме сестра некоме брат. Ту смо затекли људе где копају нешто а шта су копали ми нисмо знали... они ту доље, испод, поред Саве копају са ону страну, са ову страну и у средини, копају се рупе. Ту смо опет заноћили.“¹²

Смештени на узвисини, на влажној земљи, нису ни слутили шта ће им донети нови дан. Сутрадан се појавила већа група усташа која је, као и претходног дана, најпре тукла кочевима и шипкама, а онда убијала логораше. О томе Младен Вукота сведочи:

„Ујутру кад је почело тад смо доживели паљбу¹³, дошла је однекуда војска, усташе отуда иду, кољаши и са ножевима и са пушкама и како долазе изнад оних рупа тако онога ударају пушком, дрветом, нису пуцали одма. Кад су тако изударали, изударали и ишли скроз тим редом и обарају их. Само сам то видео лично кад га удара пушком у главу он пада и после су их бацали у јаму, то што су копали...“¹⁴ После тек настала је

Koncentracioni logor Jasenovac 1941–1945. Dokumenta, knj. 1–3. Beograd, 1986; Milan Bulajić, *Jasenovac: ustaški logori smrti – srpski mit?*, Muzej žrtava genocida, Beograd, 1999; Nataša Mataušić, *Jasenovac 1941–1945, Logor smrti i radni logor*, Spomen-područje Jasenovac, Jasenovac–Zagreb, 2003.

¹¹ Дејан Мотл, *Јасеновачки кремајџоријум, Тојџола*, ЈУ СП Доња Градина год. IV, бр. 4 (2018), 11–32.

¹² Младен Вукота описује убијање логораша после радова на копању рупа за нови зид или обнављању бодљикаве ограде (Zemaljska komisija Hrvatske za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača, *Zločini u logoru Jasenovac*, Zagreb, 1946, 12. У даљем тексту : ZKH; Dejan Motl, *nav.delo*, 33. Детаљније о постављању ограде Ђорђе Миховиловић Јасеновац 1945 – 1947., ЈУСП Јасеновац, Јасеновац, 2016, стр. 82

¹³ Мисли се на тучу, пребијање (прим.Н.О.)

¹⁴ Из овог штурог описа не можемо да дефинишемо да ли се ради о убијању логораша на месту где су копане рупе за будући зид или се ради о егзекуцијама код Граника. Обзиром да се ради о 1942. го-

пуцњава, кад су их побили онда је пуцњава. Ја нисам мислио да ћу да преживим, само ми је било у глави да ме убију ал' да ме не муче.“¹⁵

Када је изгладнела група увече, након што је претучена, била враћена у Циглану, тек тада су Младен и другови схватили чему је она служила у логору. Шок изазван чињеницом да су цео дан гледали егзекуције, сменио је други:

„Међутим, увече отерају нас у ту зграду што је циглана. Е тај приказ, то зло што се каже никад заборавити ништа не могу. Тамо ја нисам знао ни шта је пећ, ни шта је циглана, ни шта је она доље рупа она... Тамо горе је група по група и тамо отерани и тамо две те пећи су биле. Отераше тамо ове и после један колега каже: 'Знаш ти шта је тамо?' Реко': 'Шта? Па циглана? Па знам, ја реко', мој брат ради у циглани. Он ложи, реко', горе ватру.' 'Па они отераше', каже, 'горе њих у пећ да их пале и онда отерају њих тамо, те групе, отерају у ту пећ и онда ложе ту ватру, пале како то ми не знамо и све их спале!'“¹⁶ И онда онај лој, оно што цури оно све... После ујутру кад је свануло дођоше, доведоше другу групу... А оно смрди све, цело оно место и онај лој скупише и однесоше. Куд су однели да баце оне кости не знам. То је учињено и следећу ноћ¹⁷ и друга група је исто тако прошла и ми мислимо и видимо и Бога молиш сад за што бржу смрт.“¹⁸

Овај део сведочења је значајан за истраживање питања спаљивања људи у Циглани. У извештају Земаљске комисије Хрватске за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача наводи се да је тзв. Пицилијева пећ постојала и функционисала три месеца, што би значило да је срушена најкасније маја 1942.¹⁹ Са друге стране, Дејан Мотл је, у опсежној студији, укрштајући сећања логораша о Циглани и спаљивањима у њој, показао недоследности у изјавама најчешће узроковане фактором протеклог времена.²⁰ Младен Вукота је био у позицији да на овај начин види спаљивање неко-

дини, мало је вероватно да се ради о Гранику на коме су вршене егзекуције 1944. и 1945. (Dejan Motl, *Kraj logora III*, 35 према Nataša Mataušić, *Koncentracioni logor Jasenovac – Fotomonografija*, Zagreb, 2008, 114)

¹⁵ ZKN, nav.delo,12-13

¹⁶ У овом делу имамо сведочење очевица који подупиरे наводе појединих преживелих логораша да су у циглани спаљивани убијени али и живи логораша о чему сведочи смрад паљевине који се разносио логором (Marko Ručnov, *Zašto Jasenovac*, Beograd, 2001, стр. 89–90; A. Miletić, *Koncentracioni logor Jasenovac 1941–1945*, Dokumenta, knj. 3, стр. 529–530) као и да су у циглани спаљивани живи људи (Ljuban Marjanović, „Strahote jasenovačkog logora“, у: *Kozara u narodnooslobodilačkom ratu*, Zapisi i sjećanja, knjiga 3, Beograd, 1971, стр. 647).

¹⁷ Ово сведочење потврђује да су ликвидације вршене ноћу (Дејан Мотл, *Јасеновачки крематоријум*, 25; Dejan Motl, Đorđe Mihovilović, *Zaboravljeni – Knjiga o posljednjim jasenovačkim logorima*, Spomen-područje Donja Gradina, Donja Gradina, 2015, 506).

¹⁸ Вукота наводи да су две групе спаљене у циглани. Према казивањима преживелих логораша, једна група је имала 30–40 особа. (A. Miletić, *Koncentracioni logor...*, knj. 3, стр. 227)

¹⁹ HDA, Fond 306, ZKRZ-Zh br. 9.967-10.035, Odluka o utvrđivanju zločina okupatora i njihovih pomagača; Zemaljska komisija Hrvatske za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača, *Zločini u logoru Jasenovac*, Spomen-područje Donja Gradina, reprint, 2013, 12.

²⁰ Дејан Мотл, *нав.гело*.

лико група логораша, а онда је у логор дотеран велики број људи са Козаре и поткозарских села, тако да се појавио проблем превеликог броја људи на малом простору. Према његовом сведочењу, усташе су ове заробљенике сместиле у сточне вагоне:

„Ту има пруга ваљда што су возили циглу и дођоше ти вагони и они отворе те вагоне и онда кад оне усташе скочише све да нас бацају у сваки вагон. Бацају све, сву децу што су била деца, жене, мајке. У том возу били смо сви из пет логора. Затварају кол'ко год може да стане унутра не знам кол'ко је било вагона воз је био велики, једни смо на другима. Путовали смо неколико дана, људи су умирали, унутра и нужду вршили.“²¹

Када је воз стао, како Вукота сведочи, „негде код Новске“, изашли су из воза у коме је остао већи број логораша који су током транспорта преминули. Домобрани су преузели децу из два вагона и заједно са усташама их спровели до оближњих села где су били додељени сељацима као испомоћ. Према сведочењу Младена Вукоте он и његови другови су доживели ослобођење у великој мери захваљујући изричитом захтеву Немаца да се деца не убијају.

После ослобођења, Младен Вукота је завршио војну гимназију и академију и радио као пилот ЈНА све до 1951. године, када је пензионисан. Живи у Нишу.

Закључак

Гашењем госпићког логорског комплекса августа 1941, истог месеца се започело са формирањем јасеновачког логорског комплекса. Логори I и II су врло брзо расформирани због близине реке која их је плавила, а логораши су пребачени на простор логора III – неколико километара од насеља Јасеновац. Централни део јасеновачког комплекса – Логор III Циглана у историографији је препознатљив најпре по постојању тзв. Пићилинијевог пећи. Према већини радова који су писани на основу казивања преживелих логораша и на основу расположиве документације, сазнајемо да је ова пећ коришћена два месеца за спаљивање лешева и живих људи, а касније је враћена примарној намени. Сведочење Младена Вукоте који је био очевидац спаљивања живих људи у пећи веома је драгоцено. Младен Вукота је први пут причао о свом боравку у логору Јасеновац након осам деценија тако да су описи у његовом сведочењу често шкрти. Ипак, он доноси податак да је спаљивање људи вршено у време када је он са групом дечака дотеран у логор јула 1942. године. Поред многих извода из мемоарске грађе који дају податке о престанку спаљивања у пећи, ово је још један извор који може допринети расветљавању овог питања.

²¹ У непосредној близини логора III Циглане пролазила је железничка пруга (ZKH, nav. delo, 46). Трасу дужине око 15 км воз је, према Вукотином сећању, превалио за неколико дана. Овде се може претпоставити, у недостатку другачијих података, да се композиција кретала споро и са прекидима или да је он, услед нељудских услова у вагону, изгубио појам о времену. (Прим. Н.О.)

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

НЕОБЈАВЉЕНИ ИЗВОРИ

Хрватски државни архив (HDA), Fond 306, (Земаљска комисија за утврђивање ратних злочина) ZKRZ-Zh br. 9.967-10.035, Odluka o utvrđivanju zločina okupatora i njihovih pomagača

Новински чланци

Тосин Јелена, „Гледали смо спаљивање живих људи: Младен Вукота (90) из Ниша о страхотама које је као дете преживео у злогласном усташком логору Јасеновац“, Вечерње новости, 26.2.2022, (<https://www.novosti.rs/c/drustvo/vesti/1090154/gledali-smo-spaljivanje-zivih-ljudi-mladen-vukota-90-nisa-strahotama-koje-kaio-dete-preziveo-zloglasnom-ustaskom-logoru-jasenovac> (приступљено 26. фебруара 2024).

Стручна периодика

Kevo Mario, *Počeci logora Jasenovac*, Scrinia Slavonica, 3 (2003), Slavonski Brod, 2003, 471-499.

Motl Dejan, *Kraj logora III — Cigłana, Тојола*, ЈУ СП Доња Градина год. I, св. 1 (2015), 31-51.

Мотл Дејан, *Јасеновачки кремајоријум, Тојола*, ЈУ СП Доња Градина год. IV, св. 4 (2018), 11-31.

Монографије

Тулковић Тања, Мотл Дејан, *Циљана* (каталог изложбе), ЈУ СП Доња Градина, 2015.
Земаљска комисија Хрватске за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача, *Злочини у логору Јасеновац*, Spomen-područje Donja Gradina, reprint, 2013.

Marjanović Ljuban, „Strahote jasenovačkog logora“, u: *Kozara u narodnooslobodilačkom ratu, Zapisi i sjećanja*, (ed. Milorad Vignjević) knjiga 3, Vojnoizdavački zavod, Beograd, 1971.

Mataušić Nataša, *Koncentracioni logor Jasenovac: fotomonografija*, Zagreb, 2008.

Miletić Antun, *Koncentracioni logor Jasenovac 1941-1945, Dokumenta*, knj. 3, Narodna knjiga, 1986.

Миховиловић Ђорђе, *Јасеновац 1945-1947*, ЈУСП Јасеновац, Јасеновац, 2016.

Motl Dejan, Mihovilović Đorđe, *Zaboravljeni: knjiga o posljednjim jasenovačkim logorašima*, Spomen-područje Donja Gradina, Donja Gradina, 2015.

Ručnov Marko, *Zašto Jasenovac*, Beograd, 2001.

Nebojša Ozimić

Senior curator historian

National museum Niš

nebojsa.ozimic@narodnimuzejnis.rs

Summary

TESTIMONY BY MLADEN VUKOTA ABOUT SUFFERING IN THE INFAMOUS JASENOVAC CIGLANA

In July 1942, a group of Serbian boys with an average age of 12 from the villages of Kozara were brought to “Ciglanica III” (Brickyard no. 3) within the Jasenovac concentration camp complex. Among them was Mladen Vukota, then an 11-year-old boy who witnessed the burning of people alive in the so-called Pićilini furnace. With them was a group of elderly people who were brought from different villages from Kozara and who, according to Mladen Vukota's memory, were brutally beaten to death. Due to the large number of inmates, they were transported by train in inhumane conditions to Novska. Vukota knew nothing about their further fate. On the train was a group of boys with Vukota who survived thanks to the German order not to kill children. In this work, we present his testimony.

Key words: Mladen Vukota, Kozara. Jasenovac, camp, 1942, Ciglanica III, the Ustashas, furnace, train, burning